

avval) ohaktoshlaridan tashkil topgan va yangi tektonik harakatlar natijasida yer yuzasiga chiqib qolgan. Karst jarayonlari rivojlanishi natijasida bu yerda turli kattalikdagi 20 dan ortiq g'or paydo bo'lgan. G'orlarning birida tosh davrida yashagan ibtidoiy odamlar manzilgohi topilgan. Ushbu g'or devorlarida ular tomonidan o'yib ishlangan rasmlar saqlanib qolgan.

Ajoyib manzarali noyob qoyalardan yana biri Jizzax viloyati hududida Sangzor daryosining o'rta oqimida qad ko'targan "Temur darvozasi"dagi qoyadir. U ham toshko'mir davrida ohaktoshlardan shakllangan. Qoyaning nihoyatda ajoyib va sirli manzarasi bu yerdan o'tayotgan har bir yo'lovchilarning e'tiborini o'ziga tortib kelmoqda.

M.A.Hoshimovning ta'kidlashicha "Temur darvozasi" qadimdan ma'lum bo'lgan. U haqda qadimgi yunon olimi Arrianning yozishicha, Iskandar Maqduniy (Zulqarnayn) Sug'diyona poytaxti Marokandani bosib olgandan so'ng, Tanais (hozirgi Sirdaryo) tomon yurish qilgan. Bu yurishda Iskandarning 30 mingdan ziyod lashkari ushbu darvoza orqali o'tgan. Chunki, bu joy sharqqa borish uchun juda qulay bo'lgan [6].

O'rta Osiyoning tekislik qismida uchraydigan tog'lar (Qoratov, Nuratog', Qoratepa) 500-600 m dan 1000-1200 m gacha, Tyanshan tog'larida 2000-2500 m dan 4000 m gacha, Pomir tog'larida 4000-4600 m gacha ko'tarilgan. Mahalliy aholi bu ko'tarilishlarga "sandiq", "sirtlar", "supalar" deb nom qo'ygan. Ularning usti tekis yoki salgina

to'lqinsimon, yonbag'irlari, asosan, darasimon daryolar vodiysi bilan kesilgan bo'lib, o'zanidan tik xarsangtosh ko'tarilgan. Daryolar bilan zich va chuqur kesilgan O'rta Osiyo tog'lari sharoitida bunday tekislangan yuzlarning mavjudligi, ulardan faqat yaylov sifatida foydalanilmoqda. Biroq bu manzaralar sayyohlarni maroqli dam olishini ta'minlaydigan maskanga aylantirish mumkin. Shuningdek, Pskom tizmasining janubi-sharqiy yonbag'irlarida joylashgan bir qancha yuzalar "katta sandiq", "kichik sandiq" nomlari bilan ataladi.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, bizningcha tabiatning noyob yodgorliklaridan turizm maqsadida foydalanish uchun quyidagi masalalarga e'tibor qaratish lozimdir:

- "O'zbekistonda turizmning milliy modelini" ishlab chiqishda tabiatning noyob yodgorliklaridan turizmga foydalanishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish;

- hududlardagi noyob yodgorliklar ro'yxatini qayta ko'rib chiqish va guruhlashtirish, kadastrlash hamda eng noyob va turizmga jozibador bo'lgan ob'ektlarni turistik marshrutlarga qo'shish;

- mamlakatimizda "eng noyob va eng antiqa tabiat yodgorligi" nominatsiyasi bo'yicha turistik aksiya o'tkazish;

- tumanlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning istiqbol rejalarini ishlab chiqishda qishloq va ovullarda turizm salohiyatini tadqiq etish masalasini inobatga olish va boshqalar.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, 2017.
2. O'zbekiston Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni loyihasi. 2017-2021 yillar oralig'ida O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi rejasi. -T.: 2017.
3. Komilova N.K., Usmanov M.R. "Jizzax viloyatida turistik destinatsiyalarni tashkil etishning hududiy jihatlari" "Monografiya - Jizzax: JDPU "Tahririy-nashriyot bo'limi nashri", 2023. 208-b.
4. Абдусаломов Ф. Туризм соҳасида ютуқлар кўп, камчиликлар ҳам йўқ эмас. / "Зарафшон", 24 декабр, 159 (22.797)-сон.
5. Бродский А.А. Охраны природы в Туркестане. -Тошкент: 1993.
6. Хошимов М. Ўзбекистоннинг экологик туризми. -Самарқанд: 2012.
7. Komilova N.K., Matchanova A.E., Safarova N.I., Usmanov M.R., & Makhmudov M.M. 2021. Some socio-economic aspects of gastronomic tourism study. *Estudios de economía aplicada*, 39(6), 12.
8. Usmanov M. 2020. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришда "диний туризм" нинг аҳамияти. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
9. Усманов М.Р., Абдираманов Ж.Б. O'zbekistonda ko'llar tizimida turizmni rivojlantirishning ahamiyatlari. -Нукус: "Илим хэм жэмийет" 2023. № 3. 51-52-б.
10. Абдираманов Ж.Б., Усманов М.Р. Қорақалпоғистон республикасида экотуризмни ривожланишининг бази бир географик жиҳатлари. Ўзбекистонда географик тадқиқотлар: инновацион ғоялар ва ривожланиш йўллари Республика илмий-амалий конференция материаллари. 2023. Жиззах.129-133-б.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada tabiiy turistik yodgorliklar va ularning hududiy joylashish xususiyatlari, turizm infratuzilmasi, tarixiy qadamlar, turli tarixiy yodgorliklar va tabiat tomonidan yaratilgan obyektlarning turizmga ahamiyati tahlil etilib, O'zbekistonda turizmning milliy modelini yaratish hamda ularning turizmni rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проанализировано значение природных туристических памятников и их территориальное расположение, туристическая инфраструктура, исторические места, различные исторические памятники и объекты, созданные природой в туризме, а также выделены создание национальной модели туризма в Узбекистане и их потенциал для развития туризма.

SUMMARY. This article analyzes the importance of natural tourist monuments and their territorial location, tourism infrastructure, historical sites, various historical monuments and objects created by nature in tourism, and also highlights the creation of a national tourism model in Uzbekistan and their potential for tourism development.

IQLIMINING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI

(Surxondaryo viloyati misolida)

T.A.Abdimo'minov – o'qituvchi

Termiz davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: iqlim, yog'ingarchilik, sovuq kunlar, issiq kunlar, Afg'on shamoli, nafas olish azolari kasalliklari, chang.

Ключевые слова: климат, осадки, холодные дни, жаркие дни, Афганский ветер, респираторные заболевания, пыль.

Key words: climate, precipitation, cold days, hot days, Afghan wind, respiratory diseases, dust.

Surxondaryo viloyati hududining asosiy qismi subtropik, shimoliy va shimoli-g'arbiy qismi mo'tadil iqlim mintaqasida joylashgan. Viloyat iqlimi xilma-xil bo'lib, janubiy tekislik qismida yog'ingarchilik miqdori kam ammo viloyatning tog'li va tog'oldi hududlarida yog'ingarchilik miqdori ko'p. Bu esa o'z navbatida viloyatda agroiklim resurslarining notekis taqsimlanganligidan dalolatdir.

Surxondaryo viloyatida ob-havoni kuzatish va tadqiq qilish uchun viloyat gidrometeorologik boshqarmasi (Termiz shahrida), tumanlarda gidrometeorologik stansiya-

lar va gidrologik postlar mavjud. Ularda yog'ingarchilik, shamol, harorat, namlik kabi jarayonlar muntazam kuza-tiladi va tahlil qilinadi.

Viloyat iqlim xaritasini tahlil qilib, yog'ingarchilik viloyat bo'yicha notekis taqsimlanganligini ko'rishimiz mumkin. Muzrabot, Angor, Termiz tumanlari va Termiz shahrida yillik yog'in miqdori 200 mm dan kam. Sherobod, Qiziriq, Bandixon, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Sho'rchi tumanlari hamda Oltinsoy, Denov, Uzun tumanlarining tekislik qismlarida 200-400 mm atrofida yog'in yog'adi. Boysun, Uzun, Oltinsoy va Denov tumanlarining tog'li

hududlariga yiliga 400-800 mm yog'in yog'sa, Sariosiyo tumani hamda Machay daryosining yuqori qismida 800 mm dan ko'p yog'in tushushini ko'rishimiz mumkin.

Yanvar oyining o'rtacha harorati Termizda +3,0°C bo'lsa, Sherobodda +4,8°C ni tashkil etadi. Yozda faslida viloyatning tekislik qismi isib ketib, jazirama issiq va quruq kunlar kuzatiladi. Iyul oyining o'rtacha harorati +29 °C, +32 °C bo'lib, eng yuqori harorat +42°C, +49°C darajani tashkil etadi. Viloyatning janubiy qismida uning shimoliga nisbatan iyulning o'rtacha havo harorati ko'rsatkichi o'rtasida birmuncha farqlar mavjud. Jumladan Denovda bu ko'rsatkich +31,1°C, Boysunda +28,3°C, Termizda +33,2°C va Sherobodda 33,5°C gacha o'zgaradi [1:80].

Viloyatning shimoliy, shimoli-g'arbiy, g'arbiy va sharqiy tog' va tog' oldi zonalarida havo harorati nisbatan yumshoqroq. Dengiz sathidan 1243 m balandlikda joylashgan Boysun shahrida iyul oyining o'rtacha harorati 28,3°C, yanvar oyining o'rtacha harorati esa 2,6°C ni tashkil etadi. O'rtacha yillik havo harorati 15,1°C ga teng ekanligini ko'rishimiz mumkin. Surxondaryo viloyatining tekislik qismi tog' zonasiga nisbatan quruq va iliq hisoblanadi, yoz jazirama bo'lib uzoq davom etadi. Viloyatning dengiz sathidan 3000-3200 m baland hududlarida iyul oyi havo haroratining o'rtacha ko'rsatkichi 20°C ga, yanvar oyi o'rtacha harorati esa -6°C, -8°C ga teng. Ba'zan qishda sovuq havo massalari tog'lardan o'tib viloyatning tekislik qismi haroratini -20°C, -24°C gacha pasaytirib yuboradi.

Viloyatda yoz issiq va jazirama kunlarning ko'pligi bilan boshqa hududlardan farq qiladi. Viloyatning ayrim hududlarida o'simliklar vegetatsiya davri yil bo'yi davom etadi, yoz esa olti oy (apreldan-oktabr)gacha cho'ziladi. L.N.Babushkinning ma'lumotiga ko'ra, 1912 yilning 8 iyulida Termizda havoning harorati 50°C, 1915-yili 21 iyulda 49,6°C ga kuzatilganligi qayd etilgan. Cho'llarda qumlar yuzasidagi harorat 65°C, ba'zan 70-75 °C gacha ko'tariladi.

Viloyatda sovuq bo'lmaydigan kunlar 226 kundan 266 kungacha davom etadi. Viloyatda harorati +50°C dan yuqori bo'lgan kunlar 290-320 kunga yetadi. Vegetatsiya davridagi foydali harorat yig'indisi 55000-60000°C darajani tashkil qiladi. O'simlikning butun o'sishi davomida foydali haroratlar yig'indisi 1500°C dan ortiq. Bunday harorat viloyatda meva-sabzavot, poliz maxsulotlari va ayniqsa texnik ekinlarni yetishtirish uchun qulaydir.

Surxondaryo viloyati tog'lar orasidagi berk botiqda joylashganligi sababli yog'inlarning notekis taqsimlanganligini ko'rishimiz mumkin. Yog'in miqdori relyefning tuzilishiga va havo massalarining harakat yo'nalishiga bog'liq bo'lib, janubi-g'arbdan (tekisliklardan) shimoli-sharqqa (tog'larga) tomon yog'in miqdori ortib boradi. Viloyatning janubidagi tekisliklarga eng kam, yiliga 133-230 mm yog'in to'g'ri keladi. Shimol tomoniga brogan sayin yog'in miqdori ortib, 500-600 mm ga yetadi. Hisor tizmasining janubiy yonbag'irlariga yiliga 800-900 mm gacha yog'in yog'adi.

Viloyatda yog'inlarning 44,3 foizi bahor faslida, 45,9 foizi qish faslida, 9,0 foizi kuz faslida va 0,8 foizi yoz faslida tushadi. Viloyatning shimoliy hududlarga janubiy qismiga nisbatan yillik yog'in-sochin miqdori 4-5 marta ko'p tushadi. Jumladan viloyatning shimoliy zonasida joylashgan Sharg'un shahrida janubda Amudaryo bo'yida joylashgan Navshaharga nisbatan 4,8 marta ko'p yog'in yog'adi.

Viloyat hududining murakkab orografik tuzilishiga ega ekanligi bu yerda havo harorati va yog'in miqdorining taqsimlanishidagi tafovutlar, qishloq xo'jaligi tarmoqlarining hududiy joylashishi va ixtisoslashuviga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Jumladan daryo vodiylari va tekisliklarda sug'orib ekishga tayangan dehqonchilik va qoramolchilik, yog'in-sochin nisbatan ko'proq tushadigan tog' yonbag'irlari va adirlıklarda lalmikor dehqonchilik, yaylov chorvachiligi va parrandachilik, iqlimi nisbatan yumshoq, yog'in-sochin ko'p tushadigan tog'li hududlarda esa mevachilik (olma, jiya, yong'oq, do'lana, bodom, pista,

nok yetishtirish) mahsulotlarini yetishtirish keng rivojlan-tirilgan [1:89].

Viloyatda yoz oylarida g'arbiy, janubi-g'arbiy, qish oylarida shimoli-sharqiy tomonlardan shamollar ko'p esadi. Viloyat janubiy qismining iqlimiga janubi-g'arbdan esuvchi chang-to'zonli quruq "Afg'on" shamoli salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'rta Osiyoning tekislik qismiga sovuq havo massalarining kirib kelishi va sovuq frontning yaqinlashishi "Afg'on" shamolining vujudga kelishiga sababchi bo'lgan.

"Shimoldan esgan sovuq havo massalari zich va og'ir bo'lganligidan Parapamiz tog'laridan o'ta olmay, tekisliklarda to'planib, yuqori bosimli markazi vujudga keladi. Hisor va Ko'hitang tog'lari bilan to'silgan Surxondaryo, Kofirnihon, Vaxsh havzalarida esa havo iliq, bosim past bo'ladi. Shunga ko'ra, bu hududlarga qarab kuchli g'arbiy va janubi-g'arbiy shamollar esadi. Bu shamol janubiy-g'arbiy yo'nalishda Afg'oniston tomondan esgani uchun mahalliy xalq uni "Afg'on shamoli", Afg'onistonda "kara-buran" ya'ni "qora bo'ron" deb ataladi va Amudaryo havzasining yuqori qismida kuzatiladi. Afg'on shamoli bir tomondan, janubi-g'arbdan siljib keladigan va Hisor tog' tizmasi oralig'ida siqilib harakatlanadigan iliq havo massa-sining shimoli-g'arbdan keladigan sovuq havo frontining aerodinamik tezlashuvi oqibatida paydo bo'ladi va yiliga 30-70 kun esadi [2].

Bu shamol tog'lardan oshib tushib, qishda iliq havo, boshqa vaqtlarda esa issiq havo keltiradi. Uning tezligi ayrim vaqtlarda sekundiga 15-20 m ga yetadi, qum va changni to'zitadi, ba'zan havoni shu qadar xiralashtiradiki, 100-200 m naridagi hech narsani ko'rib bo'lmaydi. Bu shamol bahorda esganda qishloq xo'jaligiga juda katta zarar yetkazadi" [3:73].

Afg'on shamoli o'ziga xos meteorologik hodisalar yordamida kuzatiladi. Afg'on shamoli esishidan 1-2 kun avval sharqdan esgan kuchsiz shamol natijasida dastlab siyrak chang paydo bo'lib, asta-sekin quyulashib boradi. Havo harorati ko'tariladi, nisbiy namlik esa keskin kamayadi. Atmosfera bosimi pasayadi. Havo frontining yaqinlashuvi bilan girdob va quyunlar hosil bo'ladi, so'ngra to'satdan 15-20 m/s va undan ortiq tezlikda esadigan to'zonli bo'ron afg'on shamoli vujudga keladi. Afg'on shamoli aksariyat garmisel (fenga o'xshash quruq va issiq shamol) davrini yakunlaydi.

Viloyat hududida afg'on shamoli tez-tez takrorlanib turadi. Surxondaryo viloyatida "Afg'on shamoli" yetkazgan talofatlar anchagina bo'lib xalq xo'jaligiga katta zarar yetkazadi. Kuchli shamollar ba'zan ekinzorlarni qum bilan ko'mib tashlaydi yoki tuproqning unumli qatlamini uchirib ketadi. Shamol tarkibida mayda qum va chang zarralari mavjud bo'lib, aholi salomatligiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Chang har qanday modda va jismlarning muallaq holatda turadigan qattiq mayda zarrachalardir. Changning asosiy ta'siri eng avvalo nafas olganda bilinadi. Changli havo bilan nafas olish asosan nafas organlarining zararlanishi; bronxit, prevmakoniz yoki umumiy zararlanish rivojlanishini vujudga keltirishi mumkin. Ba'zi changlar qo'shimcha kasalliklari keltirib chiqarish xususiyatiga ega. Bular yuqori nafas yo'llari, ko'zning shilliq qavati, teri qoplami kasalliklari kiradi. Changning o'pka yo'liga kirishi pnevmaniya ya'ni, sil o'pka raking kelib chiqishiga sharoit yaratadi. Bu chang ayniqsa homiladorlar, emizikli ayollar, qariyalar, allergiyasi borlar, surunkali bronxitlar va bolalar sog'ligi uchun juda xavfli. Har yili Afg'onistonda havo ifloslanishi bilan bog'liq kasalliklardan odamlar nobud bo'ladi. Afg'oniston sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan berilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2020-yil shamol ta'sirida havoning ifloslanishi oqibatida vujudga keltiruvchi kasalliklar qatorida yurak va o'pka xastaliklaridan 5000 ga yaqin odam vafot etgan [4].

Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra viloyatda nafas olish a'zolari kasalliklari bilan jami 2018-yilda 32565 nafar, 2019-yilda 336.1

ming kishi, 2020-yilda 316.5 ming kishi, 2021-yilda 333.7 ming kishi, 2022-yilda 245.4 ming nafar kishi kasallangan. Bu ko'rsatich viloyat jami aholisining qariyb 12 % qismi yiliga birgina nafas olish a'zolari kasalliklari bilan kasallanishini ko'rsatib turibdi. Tumanlar kesimida kasallangan bemorlar soni tahlil qilinganda aholi soniga nisbatan tekislikka to'g'ri keluvchi tumanlarda ushbu kasallik bilan kasallanish holatlari ko'p ekanligini kuzatishimiz mumkin (1-jadval). Masalan: 2019 yilda viloyatda 2578600 kishi istiqomat qilgan bo'lsa, shundan 336100 kishi yoki jami aholiga nisbatan 13% aholi qatlami nafas olish a'zolari kasalliklari bilan kasallangan. Eng yuqori ko'rsatgichlar Denov (22.6 %), Sherobod (17.3 %), Jarqo'rg'on (16.5 %), Termiz (16.1 %), Boysun (13.5 %), Uzun (12.6 %), Qumqo'rg'on (11 %) tumanlari hamda Termiz shahri (12.7 %) hissasiga to'g'ri keladi. Eng past ko'rsatich Oltinsoy (6.7 %) va Sariosiyo (7.8 %) tumanlariga tegishli.

2020-yilda jami 2631900 kishidan 316500 nafari shu kasallikka chalingan. Mavjud aholiga nisbatan kasallanish 12 % ni tashkil etgan. Eng yuqori ko'rsatichlar Denov (24.4 %), Sherobod (19.9 %), Muzrabot (14.8 %), Termiz (14.3 %), Jarqo'rg'on (12.2 %), Termiz shahri (11.3 %), Boysun (11 %), Qiziriq (10.8 %), Bandixon (10.2 %) tumanlarida kuzatilgan bo'lsa, eng past ko'rsatich Oltinsoy (3.5 %) va Angor (5.2 %) tumanlariga to'g'ri keladi.

2021-yil ko'rsatichlari tahlil qilinganda viloyatda yashovchi 2678000 kishidan 333700 nafarga yaqini nafas olishning turli xil (shu jumladan: o'tkir bronxit, surunkali faringit, nozofaringit, rinit, sinusit, bodomsimon bezlar va adenoidning surunkali kasalliklari, peritonizilyar abscess, allergik rinit (pollinoz), o'pka, yallig'lanishi (zotiljam), surunkali va aniqlanmagan bronxit, emfizema astma, astmatik holat) kasalliklari bilan kasallangan bo'lib, ular jami aholining 12.5 % qismini tashkil qilgan.

1-jadval. Surxondaryo viloyati tumanlar kesimida 2019-2022-yillar davomida nafas olish a'zolari kasalliklari bilan kasallangan bemorlar haqida ma'lumot

T/r	Ma' mury-hududiy birlik nomi	2019-2022-yillarda Surxondaryo viloyatida nafas olish a'zolari kasalliklari bilan kasallangan bemorlar soni (ming kishi hisobida)											
		2019-yil			2020-yil			2021-yil			2022-yil		
		Jami aholi	Bemorlar soni	Aholiga nisbatan % hisobida	Jami aholi	Bemorlar soni	Aholiga nisbatan % hisobida	Jami aholi	Bemorlar soni	Aholiga nisbatan % hisobida	Jami aholi	Bemorlar soni	Aholiga nisbatan % hisobida
1	Angor	129.3	11.7	9.0	132.4	6.9	5.2	134.7	9.0	6.7	137.4	8.6	6.3
2	Bandixon	-	-	-	71.6	7.3	10.2	76.5	10.6	13.8	78.7	8.5	10.8
3	Boysun	117.7	15.9	13.5	115.9	12.8	11.0	117.5	12.2	10.4	119.7	11.5	9.6
4	Denov	375.7	84.9	22.6	384.6	93.9	24.4	392.2	88.0	22.4	399.9	89.3	22.3
5	Jarqo'rg'on	213.1	35.3	16.5	217.8	26.7	12.2	222.1	23.3	10.5	226.9	16.7	7.4
6	Qiziriq	169.4	15.5	9.1	114.1	12.3	10.8	116.3	14.4	12.4	118.9	14.9	12.5
7	Qumqo'rg'on	237.9	26.3	11.0	235.7	16.9	7.2	238.6	20.6	8.6	243.7	10.0	4.1
8	Muzrabot	147.1	11.8	8.0	144.2	21.3	14.8	141.4	61.4	43.4	138.4	19.8	14.3
9	Oltinsoy	172.1	11.6	6.7	176.4	6.2	3.5	180.2	5.9	3.3	184	6.2	3.4
10	Sariosiyo	201.8	15.9	7.8	206.4	15.4	7.5	213.2	7.7	3.6	217.7	2.9	1.3
11	Termiz	106.7	17.2	16.1	77.1	11.1	14.3	78.6	7.7	9.8	80.3	6.6	8.2
12	Uzun	170.5	21.4	12.6	174.3	15.1	8.6	173.9	16.9	9.7	179.5	4.9	2.7
13	Sherobod	188.8	32.7	17.3	193.3	32.6	16.9	197.3	24.9	12.6	202	22.2	11
14	Sho'rchi	203.4	17.5	8.6	208.5	17.7	8.5	212.7	13.5	6.3	217.9	10.5	4.8
15	Termiz sh	145.1	18.4	12.7	179.6	20.3	11.3	182.8	17.6	9.6	189.5	12.8	6.8
	Jami:	2578.6	336.1	13.0	2631.9	316.5	12.0	2678	333.7	12.5	2734.5	245.4	8.9

Manba: Jadval Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasi va statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tahlil qilindi.

2021-yilda mazkur kasalliklar bilan eng yuqori ko'rsatgich qayd etilgan tumanlar Muzrabot (43.4 %), Denov (22.4 %), Bandixon (13.8 %), Sherobod (12.6 %), Qiziriq (12.4 %), Jarqo'rg'on (10.5 %) tumanlari hisoblanadi. Eng past ko'rsatgich Oltinsoy (3.3 %) va Sariosiyo (3.6 %) tumanlariga to'g'ri kelishi tahlil qilindi.

2022-yil ko'rsatichlari tahliliga ko'ra viloyatda yashovchi 2734500 kishidan 245400 nafarga yaqini nafas olish organlarining turli xil kasalliklari bilan kasallangan bo'lib, ular jami aholining 8.9 % qismini tashkil qilgan. 2022-yilda ushbu kasallik Denov (22.3 %), Muzrabot (14.3 %), Qiziriq (12.5 %), Sherobod (11.0 %), Bandixon (10.8 %) tumanlarida eng yuqori ko'rsatgich sifatida qayd etilgan. Eng past ko'rsatgich Sariosiyo (1.3 %), Uzun (2.7 %) va Oltinsoy (3.4 %) tumanlariga to'g'ri kelishi tahlil qilindi.

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatib turibdiki, viloyatning tekislik qismida joylashgan Sherobod, Muzrabot, Qiziriq, Bandixon, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Termiz tumanlari va Termiz shahrida nafas olish a'zolari kasalligi bilan kasallangan bemorlar soni ko'pchilikni tashkil qiladi. Bunga asosiy sabab Amudaryo orqali viloyat

hududiga kirib keluvchi "Afg'on shamoli"dir. U Amudaryoning janubiy qismidagi va Surxondaryo viloyati Kattaqum massividagi qumlarini uchirib atmosfera havosini ifloslaydi. Shuningdek Termiz tumanida ham nafas olish a'zolari kasalliklari bilan kasallanish holatlari viloyat o'rtacha ko'rsatgichlaridan ham yuqori ekanligini kuzatdik. Bunga asosiy sabab esa Denovdagi sanoat korxonalaridan chiqayotgan changlar va har xil zararli gazlardir. Shuningdek Denov shahrini kesib o'tgan Denov arig'i va Qizilsuv daryosining chiqindixonaga aylanib qolganligi, bu yerdagi badbo'y hidning shahar va uning atrofidagi yashovchi aholi salomatligiga salbiy ta'sirini sezish qiyin emas albat. Bundan tashqari Denov viloyatdagi asosiy sanoati rivojlangan tuman hisoblanadi. Bu yerdagi yirik zavod va korxonalarning asosiy qismi XX asr 70-80-yillarida barpo etilgan bo'lib, hozirda jihozlari eskirib me'yorida ortiq chiqindi va chang zarrachalarini atmosferaga chiqarmoqda.

Aksincha hududining asosiy qismi tog' va tog'oldi tekisliklaridan iborat bo'lgan Oltinsoy va Sariosiyo tumanlarida nafas olish kasalliklari bilan kasallangan bemorlar soni viloyat o'rtacha ko'rsatgichidan 2-3 barobar kam ekanligi mazkur tumanlar iqlimi yaxshi ekanligidan dalolatdir.

Adabiyotlar

1. Abdunazarov H.M., Umarova M.H. Surxondaryo geografiyasi. O'quv qo'llanma. –Termiz: 2023.178-b.
2. Petrov Yu.V., Egamberdiyev H.T., Alautdinov M., Xolmatjonov B.M. "Iqlimshunoslik". –Toshkent: "Nashr". 2010.
3. Хасанов И., Ғуломов П.Н. Ўзбекистон табиий географияси (1- қисм). Ўқув қўлланма. -Т.: "Ўқитувчи", 2007.
4. Abdimominov T.A., Namrayeva D.Kh., & Eshboyev A.Kh. (2023). ISSUES OF USING AFGHANI WIND IN SURKHANDARYA REGION. Экономика и социум, (3-1 (106)), 7-13.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada Surxondaryo viloyati iqlimining inson salomatligiga ta'siri tahliliy xulosalar asosida baholangan.

РЕЗЮМЕ В данной статье оценивается влияние климата Сурхандарьинской области на здоровье человека на основе аналитических выводов.

SUMMARY. In this article, the impact of the climate of Surkhandarya region on human health was assessed on the basis of analytical conclusions.

QUYI AMUDARYO IQTISODIY RAYONIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-GEOGRAFIK JIHATLARI

Sh.H.Bekmetova – *mustaqil tadqiqotchi*

Urganch davlat universiteti

B.B.Aminov – *tayanch doktorant*

O'zbekiston milliy universiteti

Tayanch so'zlar: markaziy Osiyo, ziyorat turizmi, iqlim, tabiiy omillar, Urganch.

Ключевые слова: центральная Азия, паломнический туризм, климат, природные факторы, Ургенч.

Key words: central Asia, pilgrimage tourism, climate, natural factors, Urganch.

Markaziy Osiyoning janubiy-g'arbiy qismida joylashgan Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni boy tarixiy va madaniy merosga ega noyob hududdir. O'zbekiston, Turkmaniston va Qozog'istonning bir qismini o'z ichiga olgan bu mintqa azaldan muhim ziyoratgohlar maskani bo'lib, mintqa va dunyoning turli burchaklaridan tashrif buyuruvchilarni o'ziga jalb qiladi. Bu hududda ziyorat turizmining rivojlanishi uning ijtimoiy-geografik xususiyatlari, jumladan, mintaqaning turli xil diniy an'analari, murakkab etnik-madaniy tarkibi va tabiiy geografiyasi bilan chambarchas bog'liq.

Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni azaldan turli diniy va madaniy an'analari chorrahasi bo'lib kelgan [1]. Bu qo'shilishning markazida Amudaryo joylashgan bo'lib, u Markaziy Osiyoni keng islom olami bilan bog'lovchi muhim arteriya bo'lib xizmat qilgan. Amudaryo va uning irmoqlari bo'yida mintaqaning boy diniy merosini aks ettiruvchi bir qancha muhim ziyoratgohlar paydo bo'ldi.

Quyi Amudaryodagi eng muhim ziyoratgohlardan biri Nukus shahri bo'lib, bu shaharda XIV asrda yashagan So'fiy Avliyo Nurullohbek maqbarasi joylashgan. Urganch shahri yaqinida XIV asrning mashhur shoiri va faylasufi Pahlavon Mahmud maqbarasi joylashgan bo'lib, u ham muhim ziyoratgohga aylangan.

Janubda Turkmanistonning Ko'hna-Urganch shahri mintaqaning muhim ziyoratgohlaridan biridir [2]. Islom ilmi va madaniyatining yirik markazi bo'lgan qadimiy shahar xarobalarida bir qancha mo'tabar so'fiy avliyolar, jumladan To'rabekxon va Najmiddin Kubro maqbaralari joylashgan. Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonida so'fiylar bilan bog'liq bo'lgan ushbu ziyoratgohlardan tashqari, boshqa diniy an'analari bilan bog'liq bir qancha muhim ziyoratgohlar ham mavjud. Masalan, Xiva shahrida mintaqadagi zardushtiylik davriga oid ko'plab me'moriy yodgorliklar mavjud bo'lib, ular madaniy va tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan joylarga aylangan.

Ziyorat namunalarini shakllantiruvchi demografik va etnik omillar Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonida ziyorat turizmi shakllariga hududning murakkab demografik va etnik tarkibi katta ta'sir ko'rsatadi [3]. Viloyatda turli etnik guruhlar, jumladan, o'zbeklar, turkmanlar, qozoqlar, qoraqalpoqlar va boshqalar yashaydi, ularning har biri o'ziga xos diniy va madaniy an'analarga ega.

Ushbu etnik xilma-xillik ziyoratgohlarning geografik taqsimlanishini shakllantirdi, ba'zi ziyoratgohlar va maqbaralar muayyan etnik yoki mintaqaviy kelib chiqishidan bo'lgan dindorlarni jalb qilmoqda. Masalan, Nukus shahridagi Nurullohbek maqbarasi mahalliy aholining salmoqli qismini tashkil etuvchi qoraqalpoq xalqi tomonidan alohida e'zozlanadi. Xuddi shunday, Urganchdagi Pahlavon Mahmud maqbarasi ham o'zbekistonlik ziyoratchilarni o'ziga tortadi [4].

Mintaqaning demografik tendentsiyalari ham ziyorat turizmi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Quyi Amudaryoning barqaror urbanizatsiyasi, aholining Nukus va Xiva kabi shaharlarga to'planishi shahar markazlaridan kelayotgan ziyoratchilar sonining ko'payishiga olib keldi. Bundan tashqari, mintqa va unga yaqin hududlar, keng islom olamiga yaqinligi ziyoratchilarning xarakatlanishini osonlashtiradi.

Shu bilan birga, Quyi Amudaryoning qishloq hududlari ziyorat turizmda muhim rol o'ynashda davom etmoqda, kichikroq ziyoratgohlar va muqaddas qadamjolar mahalliy dindorlarni o'ziga jalb etib, yaqin atrofdagi qishloq va shaharlardan tashrif buyuruvchilarni o'ziga jalb qilmoqda. Qishloq-shaharlarning aholi dinamikasi mintaqada murakkab va ko'p qatlamli ziyorat manzarasini yaratmoqda [5]. Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonining tabiiy geografiyasi ham hududda ziyorat turizmining rivojlanishida asosiy omil bo'ldi. Mintaqaning Amudaryo bo'yida joylashgani, asrlar davomida asosiy transport yo'lagi bo'lib xizmat qilgani ziyoratchilarning harakatlanishi va qirg'oqlarida muhim ziyoratgohlarning barpo etilishiga xizmat qilmoqda.

Mintaqaning iqlimi va topografiyasi ham ziyorat turizmini rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Quyi Amudaryoning qurg'oqchil, kontinental iqlimi, yozi issiq va qishi yumshoq bo'lishi uni yil davomida ziyorat qilish uchun nisbatan mehmondo'st muhitga aylantirgan. Viloyatning cho'lga o'xshash tekisligi, vohalar va daryo vodiylari bilan chegaralanganligi ham ziyoratgohlarning joylashishiga ta'sir ko'rsatgan, ko'plab ziyoratgoh va maqbaralar savdo yo'llari bo'yidagi strategik joylarda va muhim suv manbalari yaqinida joylashgan.

Shu bilan birga, mintaqaning tabiiy geografiyasi ham ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ba'zi muammolarni keltirib chiqardi. Ayrim ziyoratgohlarning bugungi kunga kelib o'z ahamiyatini yo'qotganligi, shuningdek, ayrim hududlardagi transport infratuzilmasining cheklanganligi ayrim ziyoratchilarning ushbu manzillarga borishini qiyinlashtirdi. Bundan tashqari, mintaqaning suv toshqinlari va qum bo'ronlari kabi tabiiy ofatlarga duchor bo'lishi ba'zan ziyorat tadbirlarini to'xtatib qo'yadi va tabiiy ofatlar xavfini boshqarish strategiyasini amalga oshirishni talab qiladi.

Bunday qiyinchiliklarga qaramay, Quyi Amudaryoning tabiiy geografiyasi mintaqadagi ziyorat turizmining rivojlanishida, bu muhim madaniy hodisaning joylashuvi, qulayligi va mavsumiyligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonida ziyorat turizmining rivojlanishi mahalliy aholiga sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir ko'rsatdi. Ijobiy tomoni shundaki, ziyoratchilar oqimi aholi uchun, xususan, mehmondo'stlik, transport va chakana savdo sohalarida muhim iqtisodiy imkoniyatlar yaratdi.